

TÜRK ROMANINDA ALEVİ VE BEKTAŞI KADIN ALGISI

Aliye USLU ÜSTEN*

Özet

Alevilik inancında birey “can” olarak değerlendirilir ve her iki cins eşit mesafede bir anlayışa sahiptir. Hacı Bektaş Veli, kadınların erkeklere kıyasla eksik varlıklar olarak değerlendirilmesini eleştirmiş ve inancın özüne insanı yerleştirmiştir. Alevilikte önemli bir yere sahip olan kadın, erkekten ayrılmaz. Her birey, yaptığı hizmetlerle ve bilgisine göre değerlendirilir. Bu nedenle, kadın hizmetlerine göre erkekten daha üstün bir konumda olabilir. Ailenin sembolü olan ocağın devamının sağlanması ve korunması görevi kadına verilmiştir. Eski Türklerde otağın sahibi, Alevilikte ise ocağın sahibi kadındır. Eski Türk kültüründe kadına verilen değer, birçok kültür izlerini barındıran Alevi ve Bektaşî inancında aynen devam etmiştir. Bu denli değer verilen kadın, Cumhuriyet dönemi Türk romanında farklı şekillerde yansıtılmıştır. Romanlarımızda Alevi kadın kimliği ile tanıtılan kadın karakterler kimi romanlarda olumlu yönleriyle ön plana çıkarken kimi romanlarda da toplumda ezilen veya istenmeyen kişiler olarak tanıtılmıştır. Bu makalede, öncelikle Alevilikte ve Bektaşilikte kadına verilen değer ve önem belirtilmiş, daha sonra Alevi-Bektaşî kadın algısının Cumhuriyet dönemi romanlarımızda ele alınışı ile ilgili bir değerlendirme yapmak amacıyla yedi roman incelenmiştir. Bu romanlar çerçevesinde Alevi-Bektaşî kadın algısı ve bu algının yansıtılış biçimi üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Alevilik, Bektaşilik, kadın, Türk romanı

PERCEPTION OF ALEVI AND BEKTASHI WOMEN IN TURKISH NOVEL

Abstract

According to Alevite belief, every individual is considered as a “soul”. It is of equal distance to both genders. Hacı Bektaş Veli has criticized the nomination of the women as incomplete creatures compared to the men and he placed the human-being to the center of the belief system. The women is not different from men in the stove tradition that has a special place in Alevite and Bektashi beliefs. Every individual is evaluated according to his/her services and knowledge. As a result, women may occupy higher positions depending on the services they render to the society. The duty of ensuring the continuation and protecting the stove, which is the symbol of the family is given to women. In ancient Turks society, the women are owner of the otağ where as they are owners of stove in Alevite and Bektashi beliefs. Woman which was valued so much is being reflected in different ways in Turkish novel during Republican period. The women characters which has been introduced as Alevi identity were put to the fore with good qualities in some novels while they were introduced as person downtrodden

* Okutman Dr., Gazi Üniversitesi, Türk Dili Bölümü, Ankara/Türkiye, aliyeuslu@yahoo.com
DOI: 10.12973/hbvd.71.129

or not wanted in others. In this article, first the importance and the value given to women in Alevite and Bektashi beliefs are highlighted, then the perception of Alevite and Bektashi women and reflections are emphasized within the framework of seven novels which are studied in order to make an assessment about the way Alevite and Bektashi women are perceived in Republican period novels.

Key Words: Alevism, Bektashism, women, Turkish novel

Giriş

Eski Türklerde kadına verilen öneme dair bilgileri Dede Korkut'ta görmek mümkündür. Dede Korkut destanlarından itibaren çizilen kadın portresi güzel, zeki, becerikli, cesur ve mükemmel vasıflara sahip bir eştir (Duran, 2004: 81). Dede Korkut'un kadınları tasnifi "Yazıdan yabandan ıve bir konuk gelse, er adam ıvde ol-masa, ol anı yidirür, içirür, ağırlar, azizler gönderir. Ol Ayişe Fatıma soyudur hanum. Anun bebekleri yetsün ocağına buncılayın avrat gelsün" şeklindedir (Ergin, 1989: 76).

Eski Türklerde kadının, hatunun temsilcisi Güneş Ana'dır. Türk destanlarında eşlerine körklüm (sevgilim) diye hitap eden kahramanlar, kadına verilen değeri sergilemektedir. Bu destanlarda kadın güçlü bir imaj sergiler. Ata binen, güçlükler karşısında yılmayan, toplumda varlığını gösteren kişilerdir. Köprülü'nün bahsettiği Anadolu bacıları, 12. yüzyılda teşkilatlanmış ve buldukları bölgeyi savunan silahlı Anadolu kadınlarıdır (1981: 159).

Eski Türklerde Şaman törenlerinde kadınlar, erkeklerin yanında daire şeklinde yere oturarak dinî törenlere katılırdı. İslam coğrafyasında ortaya çıkan dinî inanç ve yaşayışlar, Alevilik ve Bektaşılık üzerinde de etkisini sürdürürken İslam öncesi uygulamaların da devam ettiği görülmüştür. Köprülü, Şamanizmdeki bu uygulamanın İslamiyet'ten sonra da aynı şekilde devam ettiğini, Yesevilikte kadın ve erkeğin bir arada ibadet ettiğini belirtmektedir (Köprülü, 1984: 34). Tekkede kadınların da yer alması, cem törenlerinde kadınlarla erkeklerin bir arada bulunmaları ve semah dönmeleri gibi uygulamalar İslâm öncesi inanç ve uygulamaların devamı niteliğindedir (Baş, 2011: 34).

Eski Türklerde kadına verilen bu değer ve önem, Alevilikte de benzerdir. Erkeğin karısına iyi davranması, kadının da kocasına karşı saygılı olması Aleviliğin gereğidir (Eröz, 1990: 290-291).

Alevilik-Bektaşılık ve Kadın Algısı

Ocak, ateşin bulunması ile ortaya çıkan bir kavramdır. "Aile, sülale" anlamlarında kullanılan ocak, Türk mitolojisinde "ailenin temel sembolüdür" (Ögel, 2002: 495). Alevî dedeleri, ocaklara bağlıdır. Bu nedenle kendilerine ocakzâde de denir.

“Seyyid” adını alan dedelerin, evlâd-ı resul, yani Peygamber soyundan geldiklerine inanılır. Dedelerin en önemli görevi, toplumu aydınlatmak ve o toplumda ortaya çıkan sorunlara çözüm bulmaktır. Böylesine önemli bir görevi üstlenen dedeler, yaşadıkları bölgenin en önde gelen kişilerindendir. Ocaklarda “*El ele el Hakk’a*” anlayışından hareketle mürşid, pir ve rehber bulunur. Alevi dedelerin yönettikleri bu ocaklarda, Alevi öğretilerine dayalı bir eşitlik söz konusudur. Kadın erkek, genç çocuk herkes aynı haklara ve itibara sahiptir. Dede öldüğü zaman eşine bir saygı göstergesi olarak “*Bacı Anne*” derler.

Ailenin sembolü olan ocağın devamının sağlanması, bu ateşin devamlı yanması ve korunması görevi kadına verilmiştir. Bu nedenle Eski Türklerde otağın sahibi, Alevilikte ise ocağın sahibi kadındır (Temren, 1999: 319). Alevilik öğretilerinde kadın ve erkek aynı saygınlığa sahip bireylerdir. Aleviliğin temelinde “can” vardır. Cemlerde belli bir cinsiyet ayrımının yapılmaması bu anlayışının bir sonucudur. Alevilikte kadın “*Hız. Fatma’nın yaşayan temsilcileri*” olarak görülmektedir (Bahadır, 2004: 13)

Alevilik öğretilerindeki uygulamalara baktığımızda kadının hepsinde bir yeri olduğunu görürüz. Örneğin “*yol kardeşliği*” anlamına gelen musahiplik töreni sırasında iki musahip ve eşleri vardır. Rehberin eşliğinde halkaya götürülen talibin arkasında eşi vardır. 7 farz ve 3 sünnete uyacağına söz veren, ikrar getiren talip hayır duasını aldıktan sonra eşi ile musahibine niyaz eder (Eröz, 1990: 139). Musahiplik aynı zamanda bir dayanışma olduğu için evli olmak şarttır (Bahadır, 2004: 20).

Dedeler taliplerine “taçlı, saçlı, başıbozuk, ayağı ayırık” gibi adlandırmalarda bulunur. Burada başındaki örtüden dolayı kadına “saçlı” denir. Taç da erkeğin şapkasıdır. Başıbozuk ise ikrar almamış kadın veya erkeğe denir. Dolayısıyla bu adlandırmalar kadının cemlerde var olduğunun birer kanıtıdır.

Kadının cem törenlerinde aşçı veya süpürgeci vazifelerini yürütmesini bir cinsiyet ayrımı olarak değerlendiren Varhoff, dedenin yerini bir kadının alamadığını belirtir (1999: 253). Ancak Hacı Bektaş Veli’den sonra posta oturan Kadıncık Ana, bunun doğru olmadığını göstermektedir. Kadıncık Ana, Abdal Musa’yı ve Seyit Ali Sultan’ı yetiştirmiştir.

Kadıncık Ana dışında posta oturduğu söylenen kadınlara dair başka örnekler de vardır. Örneğin, Ömer Lütfi Barkan, konuyla ilgili yaptığı araştırmalar neticesinde altı kadından bahseder (1942: 322-365). Bunlar Kız Bacı, Ahi Ana, Sargı Hatun, Hacı Fatma, Hacı Bacı, Hindu Bacı Hatun, Süme Bacı’dır. Hepsi de tekke şeyhidir. Dolayısıyla Alevilikte kadın sadece cemlere katılmakla kalmayıp gerektiğinde lider olabilen, toplumun önde gelen aranılan kişileri arasında yer almıştır. İbrahim Bahadır, dedelerden aldığı bilgilere göre Sivas-Çamşık yöresinde dede soylu kadınların posta oturup cem yönettiklerini, zâkirlik yaptıklarını belirtmektedir (2004: 18).

Alevi inancında en üst makamdakilerden meydana gelen Kırklar arasında kadınlar yer almakta, 23 erkek ve 17 kadın olduğuna inanılmaktadır (Bahadır, 2005: 120). Kırklardaki pirin Hz. Fatma olduğuna dair bir inanç vardır (Yörükan, 1998: 131). Kırklarda pir Hz. Fatma iken, Babağan Bektaşilerinde Hz. Fatma yerine Kadın-cık Ana geçer. Süpürgecinin gülbankta “Biz üç bacıydık. Kırklar meydanında süpürgeciydik.” diye okuduğu kısım kadınların da kırklarda yer aldığını göstermektedir.

Kadının cemlerde sadece mutfak işleriyle uğraşması konusunda kadın-erkek eşitsizliğini tartışanlardan biri de Shankland’dır. Görev dağılımındaki bu eşitsizliğin kadına verilen değeri azalttığını belirtmektedir (2003: 83). Ancak süpürgecilik ve üryan cemleri kadının saflığını simgeleyen birer ritüeldir. Ayrıca cemdeki 12 hizmetin her biri önemli görevlerdir ve hiçbiri bir diğerinden üstün veya aşağı vazifeler değildir. Bu durumu eşitsizlik olarak değerlendirenlerin yanında bu cemlerin kadın-erkek bir arada yapılmasını yadırgayanlar da vardır.

Alevilikte kadınların söz sahibi olduğunun, benimsendiklerinin bir başka göstergesi de şiirleriyle topluma hizmet eden Alevi-Bektaşî kadın şairlerin varlığıdır. Tekkelerde yetişen bu kadın şairler, nefesleriyle hem inançlarını hem de toplumsal meseleleri dile getirmişlerdir. Ancak yaşadıkları bölgenin dışına çıkamayanların şiirleri kayıt altına alınmadığından şiirleri günümüze ulaşamayan birçok kadın şairin olduğu da muhakkaktır (Bahadır, 2005: 197).

Alevi toplumunda kadına verilen değer ve kadının toplumda bir yer edinmesi diğer toplumlarda tarih boyunca farklılık arz etmiş; hukuk alanında haklarını korumaya çalışan kadın, ne yazık ki sosyal hayatta bunu gerçekleştirememiştir. Kadın toplumda değer kaybettiğinde, üstlendiği rol ve yaptığı işlerin de değeri azalmıştır. Bu anlayışa sahip toplumlarda kadının erkekten her zaman aşağı seviyede, eksik bir varlık olduğu vurgulanmaya çalışılmıştır.

Günümüzde kanunlarla kadına verilmek istenen haklar, Hacı Bektaş Velî’nin uygulama ve öğütlerinde yüzyıllar önce yerini almıştır. Hacı Bektaş Velî, kadınların erkeklere kıyasla eksik varlıklar olarak değerlendirilmesini de şöyle eleştirmektedir (Özmen, 1998):

Erkek dışı sorulmaz muhabbetin dilinde

Hakk’ın yarattığı her şey yerli yerinde

Bizim nazarımızda kadın-erkek farkı yok

Noksanlıkla eksiklik senin görüşlerinde.

Türk Romanında Alevi ve Bektaşî Kadın Algısı

Romancılığımızın gelişme gösterdiği Cumhuriyet döneminde değişik düşünceler ortaya çıktığı gibi, dini inançların algılanışında da önemli farklılıklar görülmüştür. Alevilik de bunlardan biridir. Romanlarımızda 1950'li yıllarda ele alınmaya başlayan Alevilik ve Bektaşilik konusu, 1960 sonrasında daha çok işlenir. Romanın sosyal bir tarih olduğu olgusundan hareketle dönemin romanlarında bu meselenin nasıl ele alındığı önem arz etmektedir. Bazı romanlarda Alevilik ve Bektaşilik olumlu bir yaklaşımla ele alınırken bazı romanlarda ise tersi bir tutumla karşılaşılmaktadır. Romanların şahıs kadrosunu oluşturan Alevi ve Bektaşî kadınlar da onların toplum içindeki konumu ve önemi ile ilgili algıları ortaya koymaktadır. Bu romanların hepsinin değerlendirilmesi tek bir makale ile mümkün olamayacağından burada Cumhuriyet dönemi romanları kapsamında yedi roman üzerinde durulmuştur. İncelediğimiz romanlardaki Alevi ve Bektaşî kadın kahramanların algılanışı ve Alevi kimliklerinin romanın kurgusunda ne derece etkili olduğu, yazıldıkları dönemin görüş ve yaklaşımlarını yansıtmaları bakımından önem taşımaktadır.

Yakup Kadri'nin 1921'de Akşam gazetesinde tefrika edilen *Nur Baba* romanında anlattığı Bektaşilik, Bektaşiliğin yanlış tanınmasına neden olduğu gerekçesiyle roman tepki görür (Gariper ve Küçükcoşkun, 2009: 49). Selim İleri, romanın dönemi yansıtan bir eser olduğu görüşündedir ve romanla ilgili Halit Fahri Ozansoy'dan aktardığı bilgilere göre Türk edebiyatı "büyük, orijinal bir eser" kazanmıştır (1990: 64-68). Ancak Nihat Sami Banarlı, "*Nur Baba, Bektaşiliğin ancak kötü taraflarını belirten bu kuvvetli roman, âdetâ bir 'münevver taassubu' ile yazılmış bu canlı eser, hikâye san'atı bakımından güzel, fakat asıl Bektaşiliğin ne olduğunu bilenler için iç ezici ve üzücü bir kitaptır.*" şeklinde bir yorumda bulunur (1987: 1203).

Cevdet Kudret, zevk ve eğlenceye dayalı bir yaşamın anlatıldığı eserin "*Nev-Yunanilik*" akımının roman alanında ilk ve tek örneği olduğunu söyler (1977: 157-158). Konumuzla alakalı olan kısmı ise, kadının romanda bu zevk ve eğlence dünyasının bir parçası olarak yansıtılmasıdır. Yakup Kadri romanında Bektaşî dergâhındaki kadın-erkek ilişkilerinde başlayan serbestliği, inanç sistemindeki yozlaşmalar etrafında ele alır. Romandaki kadın karakterlerin özellikleri, romanın tepki görmesine neden olan unsurlardan biridir. Nur Baba, zevk ve sefaya düşkün, kadın zaafı olan sözde Bektaşî şeyhidir. Selefî Afif Baba, evlat özlemini Nuri'yle (Nur Baba) teselli bularak gidermeye çalışmıştır. Celile Bacı, şeyh kocası Afif Baba ölünce Nur Baba ile evlenir. Bu durum, Nur Baba'nın işine yarar; çünkü şeyhlik postuna oturarak güçlenir; ancak, bu olay aynı zamanda herkesi şaşkına çevirir: "*Bütün muhibler arasında ahlaki taassub ile tanınmış, kırkına yaklaşmış bir kadın, kendi elinde büyüttüğü yirmi üçüne henüz basmış Nuri gibi çılğın ve havai bir gencin kucağına böyle birden bire düşü-*

versin ve kendinde bu düşüğe bir şekil verecek cesareti bulsun! Buna kimse ihtimal vermiyor ve şaşkın gözlerle yeni çiftin etrafını alıyordu.” (Karaosmanoğlu, 1985: 51).

Celile Bacı, olgun bir hanımdır. Nur Baba'nın tarikat adap ve erkânına aykırı tavırları karşısında tekke de denge unsuru durumundadır. Ancak Ziba Hanım'ın tekkeye gelmesi bu durumu bozar. Başlangıçta genç kocasını idare etmesini beceren Celile Bacı, Ziba Hanım'ın Nur Baba'yla münasebetinden sonra kocası üzerindeki etkisini kaybeder.

Ziba Hanım; zengin, İstanbul'un tanınmış ailelerindedir. O da Nur Baba gibi “zevk ve sefaya düşkün” dür (Karaosmanoğlu, 1985: 58). Hırslı olduğu kadar iradesi zayıf bir kişiliğe sahiptir. Ziba Hanım'ın tekkeye kendisi gibi hafif meşrep insanları getirmesi Celile Bacı'yı hem çok üzer hem de çaresiz bırakır. Ziba Hanım bir yandan tüm servetini bu ilişki uğruna Nur Baba'ya kaptırırken diğer yandan kendisi de Nur Baba'yı tekkeye getirdiği insanlara kaptırır. Ziba Hanım, tekke de ki yozlaşmanın sebeplerinden biri kendisi olduğu hâlde yeğeni Nigâr'a tekkeyi anlatırken şu ifadeyi kullanır: “Şimdiki hanımlar, dergâhları sadece birer sevişme yeri zannediyorlar.” (Karaosmanoğlu, 1985: 64).

Nigâr, otuzuna yaklaşmış, zeki, içine kapanık bir kişidir. İki çocuğu vardır (Karaosmanoğlu, 1985: 69). Nur Baba'nın ısrarlarına yenik düşen Ziba Hanım, gururunu kurtarmak için Nigâr'ı tekkeye getirir. Ancak Nigâr, hayat tarzı ve düşünce olarak Bektaşilikle zıt bir karakterdir (Karaosmanoğlu, 1985: 101). Nigâr Hanım'ın söylediği şu sözler onun Bektaşilik hakkında ne düşündüğünü gözler önüne serer: “Babasının ölümüne kadar, bu evde Ziba Hanım vesilesile Bektaşilik ve Bektaşiler aleyhinde neler söylenmemiş, neler hikâye edilmemişti! Bilhassa onlardan bahs olunurken kullandığı hususi bir tabir vardı ki Nigâr Hanım'ı daha küçük yaşında âdeta nefret ve korku ile titretirdi: “Kızılbaşlar!” Bu iki kelime onun için “cadı”, “hortlak” vesaire gibi kelimelerin ifade ettikleri cehennemî manalarla doluydu.” (Karaosmanoğlu, 1985: 69). Zaten tarikata girmesi de halasının ısrarları neticesinde gerçekleşir. Zamanla Nigâr da Nur Baba'nın istek ve arzuları karşısında daha fazla direnemez, Nur Baba uğruna kocasından ve çocuklarından vazgeçer.

Nur Baba'ya aldananların sonuncusu da genç ve güzel Süheyla'dır. Bütün bu kadın karakterler Nur Baba karşısında iradesi zayıf ve güçsüz kadınlar olarak tanımlanmıştır. Aralarında en akli başında olan Celile Bacı dışında kadınlar, hafif meşrep, zevk ve eğlence düşkünlüdür. Romanda anlatılan ayin-i cemlerde, bu durum daha belirgindir: “Gece yarısına doğru meydanı şeyda bir coşkunculuk istila etti. Mürşid semaa, kadınlardan birkaçı raksa kalktı. Alhotoz Afife Hanım başta olmak üzere, ona benzer bazı geçkin kadınlar ötekinin berikinin önüne diz çöküp aşıkane maniler söylemeğe başladı.” (Karaosmanoğlu, 1985: 121).

Romanla ilgili söylenen olumsuz eleştirilere karşılık Ahmet Haşim, roman-daki şahıslara adeta kol kanat gererek şu değerlendirmeyi yapar: “Hiçbir insan bu hikâyede maceraları anlatılan Nur Baba gibi hayvanlıkla insanlığın, gıltet ve safvetin, zaaf ve kuvvetin bu kadar ahenkli bir numunesi olmamıştır. Hiçbir ihtiyar bir kış bahçesinde lahanaları ayıklarken derviş Çınarî gibi müessir olmayı bilmemiş, hiçbir kadın Nigâr gibi sevmemiş, hiçbir genç kızın vücudu Süheylâ'nınki gibi taze ve muharrik, saçları bu kızın genç saçları gibi sihirli ve dudakları onun dudakları gibi çıldırtıcı bir kırmızı karanfil kadifesinden biçilmemiştir. Keşke Bektaşiler bu kitabın anlattığı o neşeli, mahzun, aşkla coşan saf ve mütevekkil eşhâsın cinsinden olabileydiler.” (1922: 3).

Yakup Kadri, romandaki şahıs kadrosunun gerçek hayattan alındığı iddialarına karşılık Bektaşî dergâhlarında böyle kişilere rastlamadığını, Ziba Hanım ve diğerlerinin hayal ürünü, “hakikî değil, tabii” olduğunu söyler (Karaosmanoğlu, 1922: 9).

1945 yılında basılan Ahmet Niyazi Banoğlu'nun *Bektaşî Kız* romanı da Bektaşîliğin yozlaştırılışını ve çarpık ilişkileri anlatmaktadır. Roman, Bektaşî bir gence âşık olan ve onunla yakınlaşabilmek için Bektaşî olmaya karar veren genç kızın başından geçen olayları konu edinir. Zengin bir ailenin kızı olan roman kahramanı, dadısının yardımıyla erkek kimliğine bürünerek Bektaşî tekkesine gider ve daha sonra Bektaşî Babası'nın onu Bektaşîliğe kabul etmesiyle genç kızın hayatında yeni bir dönem başlar.

Bektaşîlikle ilgili hiçbir bilgisi olmayan genç kızın asıl niyeti sevgilisinin gözüne girmektir. Bektaşî olduktan sonra inanç anlamında hayatında herhangi bir değişiklik meydana gelmez. Hatta yaptığından pişmanlık duymaya başlar (Banoğlu, 1945: 19). Romanda Bektaşî Dadı inançlarında samimi olduğu izlenimi uyandırır da romanın ilerleyen bölümlerinde Dadı'nın Bektaşî Babası'nın isteklerini yerine getiren ve kötü emellerine aracılık eden bir kişi olduğunu görürüz. Bektaşî Babası'yla yaşadığı yasak aşktan sonra genç kızın ailesinin yanına yerleşen Dadı, bir yandan da Baba'nın söylediklerini yapmaya devam eder. Bu nedenle romandaki her iki kadın karakterlerin de samimiyetsiz davranışlar sergilediklerini söylemek mümkündür.

Dadı, sonunda kendi yaşadığı acıları genç kızın yaşamasını istemez ve onu korumak için Baba'yı öldürür. Genç kız bundan sonra Bektaşîlik erkânlarını bilen ve onlara bağlı yaşayan Bahtsız Dede'yle evlenir. Ancak romanın sonunda Bahtsız Dede ölüp de yalnız kaldığında yaptığı iç hesaplaşması onun yine romanın başındaki ruh hâline döndüğünü gösterir. Romanın başında Bektaşîliğe girmeden önce bir şey bilmeyen genç kız, romanın sonunda Bektaşî olduktan sonra bile Bektaşîlikten bir şey anlamadığını itiraf eder (Aytaş, 1999: 60).

Alevî kimliği nedeniyle hayatı farklılaşan kadın kahramanın yer aldığı romanlarından biri de Erhan Bener'in *Elif'in Öyküsü*'dür. Sivaslı Alevî bir köylü ailenin kızı olan Elif, sekiz yaşından sonra babasının borçları yüzünden evlatlık verilir (Bener,

1994: 23). Romandaki kadın kahramanlardan Gülbeden, Elif'in annesidir. Hasan'ın erkek evlat ısrarı yüzünden doğumdan sonra ölür. Kocasını içki içen, döven birisidir. Elif'in Ankara'da yaşayan ablası Fatma da Gülbeden gibi kocasına ses çıkaramayan, zayıf bir kadındır. Kocasının kızını evlere evlatlık vermesinden rahatsız olduğu hâlde buna engel olamaz. Elif'in diğer ablası Aysel, kendini beğenmiş bir kişidir, ancak evde kalmamak için Ali Bektaş'la evlenir. Elif'in Sakine ablası ise el işleri yapan, evlilik hayali kuran bir kızıdır, ancak komşu kadınla ilişkisi de vardır. Firdevs ablası, Hasan adında bir gençten hamile kalır. Babasının itirazlarına rağmen Hasan'la kaçır fakat daha sonra bebeğini düşürüp ölür (Bener, 1994: 156). Elif'in en yakın arkadaşı Melek, köydeki diğer kızlar gibi evde kalma korkusu yüzünden Üstem adındaki gençten hamile kalır ve teyzesinin yanına, Ankara'ya gönderilir. İsmihan, Elif'in köydeki diğer arkadaşıdır. Erkeklerle gezip tozan, evlilikten başka bir şey düşünmeyen bir kızıdır.

Elif de ilk zamanlar gittiği evlerdeki hanımlara hayranlık duyar, kendisini onlarla kıyaslar: *"Ama ben öyle güzel olamam. Çünkü boyum kısa bir defa. Gözümün altında da Güler'in batırıldığı kalemin izi var..."* (Bener, 1994: 63). Gittiği evlerin be-yine âşık olur; ancak, hep hayal kırıklığı yaşar. Hatta evin beyi, *"...Ya bir de çocuğa hastalığını geçirirsen? Kapını iyice kapasan olmaz mı?"* demesi üzerine gururu kırılan Elif intihara kalkışır. *"Sanki ben çocuğunu zorla çağırılmışım yanıma. Çok gururuma dokundu. Beni sevseydi böyle söylemezdi. Dokuz tane aptalidon birden yuttum. Az kaldı ölüyordum..."* (Bener, 1994: 115). Son gittiği evde ise kendisinin evin hanımından hiçbir farkı olmadığını düşünür. Evin beyine duyduğu aşkın önünde tek engel olarak gördüğü kadını öldürür.

Elif'in küçük yaşta evlatlık verilmesi, bunun onda yarattığı üzüntü ve eziklik onun dik başlı, inatçı kişiliğinde etkili olmuştur. Köylü bir aileden gelmesinin, evlatlık olarak yetişmesinin ve Alevi kimliğinin hayatına yön vermesine engel olamaz. İki kültür arasında bocalayan Elif, tüm olumsuzluklara rağmen hayata tutunmaya çalışan bir kadın karakter olarak karşımıza çıkar.

Ali Arslan'ın *Serçe* adlı romanı ise Dersim olayları etrafında kurgulanmış bir romandır (Arslan, 2002). Romandaki kadın karakter romana adını veren Serçe adlı Alevi bir kız çocuğudur. Gerçek adı Zemi olan kız, bunu ancak bir bebek dünyaya getirdikten sonra öğrenir. Dersim'de meydana gelen ayaklanma nedeniyle kimsesiz çocuklar başka ailelere verilir. Serçe'yi Albay Rahmi Bey alır. Henüz dört yaşında olan Serçe, hiçbir şeyin farkında değildir. Yaşadığı evin oğlu ona zorla Türkçe öğretmeye çalışır ve bunu yaparken de eziyet eder. Bu durum, Serçe'nin çocuk yüreğinde derin yaralar açmaya başlar. Henüz 13 yaşında, çocuk denecek bir yaşta Sami Bey ile evlenir. Albay'ın oğlunun eziyetlerinden kurtulmuştur, ancak bu defa kocasından dayak yer. Serçe'nin Alevi olduğu, bir kız dünyaya getirmesiyle öğrenilir. Ailenin verdiği

tepkiden korkan Serçe, kendisine kötülük edeceklerini sanarak evden kaçır. Gerçek kimliğini ve babasının yaşadığını öğrenen Serçe, Tunceli'ye gider fakat babası onu artık kendilerinden saymaz. Serçe'nin Alevi kimliğiyle şekillenen hayatı yine bu nedenle yön değiştirir.

Emine Işınsu'nun, Hacı Bektaş Veli'yi yaşayan bir kahraman olarak anlattığı *Hacı Bektaş-ı Velî* romanında kadın kahraman, Hacı Bektaş'ın ilk müridi ve daha sonra Kadıncık Ana ismini alacak olan Fatma'dır. Kadıncık Ana, dergâhın kurumlaşmasında Hacı Bektaş Veli'ye yardım eder (Odacı, 2010: 163). Bu yönüyle romanda çalışkan, fedakâr ve Bektaşilik erkânına bağlı bir kadın kahraman olarak karşımıza çıkar. Kadıncık Ana Hacı Bektaş'a duyduğu aşk ile ona evlenme teklif eder, ancak sonuç alamaz. Daha sonra Hacı Bektaş, Kadıncık Ana'yı sevdiğinden emin olduğunda kendisi giderek Kadıncık Ana'ya evlenme teklifinde bulunur (Işınsu, 2008: 67-68). Kadıncık Ana, Hacı Bektaş'la evlendikten sonra onun hem eşi hem de müridi olarak mürit toplantılarında yer alır.

Romanda Hacı Bektaş Veli'nin kadına verdiği değeri yazar etkili bir şekilde yansıtmıştır. Ona göre kadın, kıymetli ve hürmete layıktır. Kadıncık Ana doğum yaptıktan sonra ona gösterdiği alaka ve ebenin Kadıncık Ana ile daha fazla ilgilenmesini istemesi bunun en güzel örneklerindedir. (Işınsu, 2008: 117). Kadıncık Ana da bu sevgi ve ilgiye aynı şekilde karşılık vermesini bilen, saygılı, adap ve erkânlarla bağlı bir mürit kişiliği sergiler. Nitekim Hacı Bektaş, postunu Kadıncık Ana'ya bırakarak bu dünyadan göçer.

Alevi-Bektaşî kültüründe sözlü toplumsal değerler arasında birden fazla kadınla evlenmek, meydana karar almadıkça boşamak veya boşanmak, Kızılbaş olmayanlarla evlenmek gibi sözlü toplumsal değerler kanunlaşmış buyruklardır (Fiğlalı, 1990: 374-375). Erkeğin birden fazla kadınla evlenmesi toplumda dışlanma ve düşkünlük sebebi sayılabilir. Yine kadının mağdur olmasını engellemek için erkeğin kadını kendi isteğince boşaması yasaklanmıştır. Ayrıca Alevilerin Sünnilerden kız alıp Sünnilere kız vermeye sıcak bakmamasının sebebi de geçimsizlik durumunda Sünnilerin, gelini Alevi kızı diye suçlamaları durumunda kızın mutsuz olmasıdır (Arslanoğlu, 2011: 47).

Ayşe Kulin'in *Köprü* adlı romanı, Alevi-Sünni evliliğine değinmektedir. Roman, Erzincan'da inşası süren köprü ve yöre halkı etrafında gelişmektedir. Romanda Alevilik, iki gencin evliliği karşısında bir engel olarak görülür. Elmas, Mevlüt'ü sevmektedir, ancak Elmas'ın ailesi bu evliliğe karşı çıkar. "*Onların âdetleri, töreleri başkadır. Konuşuruz, görüşürüz amma, kız alıp vermek yoktur aramızda. Mevlüt'ün babası da sana meraklı değildir, istemez oğluna Alevi gelin.*" (Kulin, 2001: 10). Mevlüt'ün ailesi de Alevi olduğu için Elmas'ı istemez. Elmas, sevgisi uğruna her şeyi göze alır ve

ailesinin karşı çıkmasına rağmen Mevlüt'le evlenir. Ancak aileler arasındaki husumet bir türlü son bulmaz.

Alevi kızın istenmemesini anlatan bir başka roman da Mustafa Babel'in *Peygamber Çiçeği* romanıdır. Romanın ana kahramanı Nurten, Sivas'ın bir kenar mahallesinde yetişmiş Alevî bir ailenin kızıdır. Ailesi büyükbabasının ölümünden sonra sıkıntılı günler yaşamaya başlar. Bir yandan yoksulluk, diğer yandan sürekli annesini döven bir babası vardır. Nurten'in annesi Alevî olduğu için büyükanne tarafından kabul görmemiştir. Bu nedenle de oğluna sürekli baskı yapar. Baba da bunalıma girerek kendini alkole verir. Hem karısına hem de evdeki diğer fertlere eziyet etmektedir. Annesi de yediği dayanın acısını çocuklarından çıkarır. Tüm bu olaylar Nurten'in kişiliğini ve aldığı kararları etkiler. Bu romanda Alevi olduğu için eziyet gören Nurten'in annesi zayıf ve çaresiz bir kişilik olarak yansıtılır. Nurten saçlarını kestirdiği için babası onu dövüp bileklerinden tavana astığında bile anne bir şey yapamaz, çocuklarını bile koruyamayacak kadar acizdir. Bu olay Nurten'in evden kaçmasına sebep olur, ancak genç kız kendisini batakhane bulur. Romanda Nurten ve annesi hem Alevi kimliği hem de kadın kimliği nedeniyle ezilen kadınları temsil etmektedir.

Sonuç

Kadın, genel olarak baktığımızda güçlü yapısı ve liderlik vasfıyla her dönemde toplumda kendine bir misyon ve yer edinmeyi başarmıştır. Kimi toplumlarda kadına hak ettiği değer verilmemiş olsa da Alevî-Bektaşî toplumlarda kadın her zaman ön planda tutulmuştur. Bu da Alevî-Bektaşî toplumlarını diğerlerinden ayıran bir özellik olmuştur. Bu anlayış neticesinde kadınlar toplumda önemli görevler üstlenmişler, yaptıkları hizmetlere ve sahip oldukları meziyetlere göre erkeklerden daha üstün bir konuma gelebilmişlerdir. Kimilerine göre bu kadın-erkek eşitliği anlamına gelmemektedir; karar verme yetkisinin dedelere ait olması toplumda kadına verilen değer ile uygulamadaki çelişkiyi göstermektedir (Uyanık, 2004: 31). Günümüzde kadın hak ve özgürlükleri konusunda sadece Sünni toplumlarda değil Alevî-Bektaşî toplumlarında da sorunlar yaşanmaktadır, ancak kültür hayatı boyunca Alevî-Bektaşî kadınların karşı cinsle iletişim, toplumda var olma gibi konularda daha özgür oldukları muhakkaktır.

Alevilik ve Bektaşilikte kadının yeri ve önemi tartışılmazken özellikle romanlarda kadının ele alınışında, algılamının bilinen ölçülerin dışına çıktığı, yazarların gelenekle çoğu zaman ilgisi olmayan tutum ve yargıları varmış gibi kabul etmeleri söz konusu olmaktadır. Hiçbir zaman erkekten ayrı düşünülmeyen, hatta ibadetlerini bile aynı ortamda gerçekleştiren kadınların kimi zaman yozlaşma sürecinde kimi zaman da diğer gruplar ve inançlar arasında ötekileştirildiğine veya istismar edildiğine şahit olunmaktadır. Bu da her ne kadar gerçeklikle çok fazla örtüşmese de toplumsal ve siyasal sürece bağlı bir değişimin sonucu olarak tezahür etmektedir. Romanlar

kurgusal metinler olsa bile hayatın farklı pencerelerinden gerçekleri gözler önüne sererek bu gerçeklikle var olan arasında karşılaştırma yapılmasına zemin hazırlarlar.

İncelenen romanlarda Alevilik ve bunun günlük hayata yansımından çok, kadınların Alevî kimliğinin önyargılarla işlendiğini görmekteyiz. Hacı Bektaş-ı Velî romanı dışında Alevî veya Bektaşî kadına yönelik olumlu bir tutuma rastlanmaz, daha çok inanç sorunu yaşayan veya kimlikten öte gitmeyen inançları sebebiyle hayatı değişen kadınlar anlatılmıştır. Alevî-Sünni ayrımının engel olduğu evliliklerde ise cehalet ve toplum baskısı ön plana çıkmaktadır. Tüm bunlar Türk romanında Alevî kadın algısının tespitinde dikkat çeken hususlardır. Kadın, birçok romanımızda olduğu gibi hor görülen, erkeğin karşısında güçlü duramayan, iradesi zayıf kişiler olarak yansıtılırken Alevî ve Bektaşî kadın algısı da bu yaklaşıma paralellik göstermektedir. Örnek olarak seçilen Cumhuriyet dönemi romanları bütün romanlardaki Alevî ve Bektaşî kadın algısını tam olarak yansıtmasa bile en azından farklı bakış açılarına bir ışık tuttuğu da söylenebilir.

Kaynakça

- AHMET, H. (1338/1922), *Yakup Kadri Nur Baba Münasebetiyle*, Akşam, nr. 1305.
- ARSLAN, A. (2002). *Serçe*. Mart, 1. Basım. İstanbul: Berfin Yayınları.
- ARSLANOĞLU, İ. (2011). *Alevilikte temel inanç unsurları ve pratikler*. *Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 20: 33-134.
- AYTAŞ, G. (1999). *Bektaşî Kız adlı roman hakkında bazı tespitler*. *Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, Güz, 11: 53-60.
- BAHADIR, İ. (2004). *Alevî-Bektaşî inancına göre kadın*. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 32: 13-28.
- BAHADIR, İ. (2005). *Alevî ve Sünnî tekkelerinde kadın dervişler*. İstanbul: Su Yay.
- BALEL, M. (1981). *Peygamber Çiçeği*, Yazko Edebiyat.
- BANOĞLU, N. A. (1945). *Bektaşî Kız*. İstanbul: Vakit Matbaası.
- BARKAN, Ö. L. (1942). *Kolonizatör Türk dervişleri*. *Vakıflar Dergisi*. 2: 322-365.
- BAŞ, E. (2011). *Ahmed Yesevî'nin Bektaşîlik, Alevîlik üzerindeki etkileri ve Osmanlı dini hayatındaki izleri*. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 52 (2): 21-53.
- BENER, E. (1994). *Elif'in öyküsü*. Ankara: Bilgi Kitabevi.
- DURAN, H. (2004). *Burla Hatun'dan Terken Hatun'a*. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 32: 79-89.
- ERGİN, M. (1989). *Dede Korkut kitabı I. giriş-metin-faksimile*. Ankara.
- ERÖZ, M. (1990). *Türkiye'de Alevîlik ve Bektaşîlik*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayını.
- FIĞLALI, E. R. (1990). *Türkiye'de Alevîlik- Bektaşîlik*. Ankara: Selçuk Yayınları.
- GARİPER, C.,- KÜÇÜKCOŞKUN, Y. (1999). *Dionizyak coşkunun ihtişam ve sefaleti: Yakup Kadri'nin Nur Baba romanına psikanalitik bir yaklaşım*. İstanbul: Akademik Kitaplar.

- IŞINSU, E. (2008). *Hacı Bektaş-ı Velî*, Ankara: TDV Yay. 2. Baskı.
- İLERİ, S. (1990). *Nur Baba'da elem ve ihtiras*. *Argos*, nr. 20, Nisan, 64-68.
- KARAOSMANOĞLU, Y. K. (1922). *Nur Baba*. İstanbul: Akşam Matbaası.
- KARAOSMANOĞLU, Y. K. (1985). *Nur Baba* (Baskıya Hazırlayan: Atilla Özkırmı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- KÖPRÜLÜ, M. F. (1984). *Türk edebiyatında ilk mutasavvıflar*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- KÖPRÜLÜ, M. F. (1981). *Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşu*. İstanbul.
- KUDRET, C. (1977). *Türk edebiyatında hikâye ve roman II*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- ÖGEL, B. (2002). *Türk mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar)*. 2.b., II. Cilt, Ankara: TTK Yayınları.
- ÖZMEN, İ. (1998). *Alevi Bektaşî şiirleri antolojisi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- SHANKLAND, D. (2003). *Alevi in Turkey. The emergence of secular Islamic tradition*. Routledge: London.
- UYANIK, Z. (2004). *Alevilik, Aleviler ve kadın*. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 32: 29-35.
- VARHOFF, K. (1999). *Söylemde ve hayatta Alevi kadına kısa bir bakış. Tarihi ve kültürel boyutlarıyla Türkiye'de Aleviler Bektaşîler*. İstanbul: Nusayriler Ensar Neşriyat.
- YÖRÜKAN, Y. Z. (1998). *Anadolu'da Aleviler ve tahtacılar*. (Yay. Haz. T. Yörükân). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.